

TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGI DAVRIDA FARG'ONA VODIYSI
SHAHARLARINING IQTISODIY JARAYONLARDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Sharipov Abdullajon Xasanboy o'g'li

Namangan davlat universiteti

Tarix (mamlakatlar va mintaqalar) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Maqolada Farg'ona vodiysi shaharlarining iqtisodiy jarayonlardagi o'rni va ahamiyati yoritib berilgan. Ushbu davrda Turkiston general-gubernatorligi o'lka ustidan hukmronlik qilardi.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, ipak va ip gazlamalar, Marg'ilon, kulolchilik, Rishton, temirchilik, aravaso'zlik, Namangan, qurolso'zlik.

Annotation. The role and importance of Fergana Valley of cities in economic processes is explained in the article. During this period, The Turkestan Governorate ruled over the country.

Key words: craftsmanship, silk and yarn gauzes, Margilan, pottery, Rishtan, blacksmithing, carriage making, Namangan, weaponry.

Ma'lumki, qadimgi va O'rta asrlar davri shaharlarining taraqqiy etishida hunarmandchilik sohalari muhim o'rin tutib, turli davrlarda hunarmandchilik – iqtisodiy hayotning asosi hisoblangan. Ushbu an'ana XIX–XX asrning boshlarida ham davom etib, mazkur davrda Farg'ona vodiysining ko'plab shaharlarida turli hunarmandchilik sohalari mavjud bo'lgan. Vodiy shaharlarining ko'pchiligi iqtisodiy markazlar bo'lib, shaharlarda turli hunar sohiblari yashagan hamda iqtisodiy hayotning rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shgan.

O'rganilayotgan davr Farg'ona vodiysi shaharlaridagi hunarmandchilikning eng rivojlangan sohasidan biri to'qimachilik edi. Shaharlardagi to'quvchilar yaratgan ko'plab mahsulotlar turlariga nafaqat shaharning o'zida, balki, atrof qishloqlar, boshqa shaharlar, mamlakatlar, tog'li va dasht hududlarida yashagan aholi orasida talab katta edi.

Manbalarga e'tibor beradigan bo'lsak, Qo'qon xonligi shaharlari, ayniqsa, Namangan va Marg'ilon ipak gazlamalar ishlab chiqaruvchi yirik markazlar edi. "Qo'qonda ipak va ip gazlamalar to'qish fabrikalari juda rivojlangan holatda", deb qayd etilgan edi. Uning diqqatiga sazovor yagona sohasi bu Namangan, Qo'qon va Marg'ilon fabrikalarida ipak gazlamalar ishlab chiqarishdir. Bu gazlamalar shoyi (kanaus), adras va beqasamdir. Oxirgi ikkitasi yarim ipakdir. Ularning shu nomdagi Buxoro gazlamalaridan sifati ancha ancha pastroq", - deb yozadi.

Azaldan savdo, hunarmandchilik va madaniyat markazi bo'lib kelgan, ushbu sohaslar orasida katta tarixiy tajribaga ega bo'lgan Marg'ilon aholisi bu davrda ham ipakchilik, polizchilik, bog'dorchilik, kulolchilik, do'ppido'zlik, misgarlik kabi hunarlar va savdo-sotiq ishlarini faol davom ettirgan. Marg'ilon shahridagi bozor viloyatda Qo'qon bozoridan keyin ikkinchi o'rinda turgan bo'lib, ma'murchilik va arzonligi bilan shuhrat qozongan.

Yaqin atrofdagi aholi, hatto Marg‘ilon uyezdi markazi bo‘lgan yangi Marg‘ilon aholisi ham bir necha km. masofani bosib o‘tib, aynan shu bozordan xarid qilgan.

Marg‘ilon shahri o‘tgan asrlarda bo‘lganidek, ushbu davrda ham Qashg‘ar bilan savdo munosabatlarida muhim o‘rin tutgan, Qashg‘ardan olib kelingan mollar Farg‘ona viloyatiga, asosan Qo‘qon va Marg‘ilon bozorlariga kelib tushgan va shu yerdan butun Turkistonga tarqalgan.

Marg‘ilondagi ipak gazlamalar ishlab chiqarish ustaxonasi haqida XIX asrning oxirlarida quyidagicha ta‘riflanadi: "To‘qish joyi shipdan kichik teshiklar orqali yoritiladigan yarim qorong‘i saroyda joylashgan. Yerga qazib o‘rnatilgan qozonlari bilan bo‘yoqxona ham uncha katta qiziqish uyg‘otmaydi, o‘tin yoqishdan chiqqan tutun faqat ochiq eshiklar orqali chiqib ketadi" [4].

Savdo sohasida esa Marg‘ilon shahri viloyat bo‘yicha Qo‘qondan keyin ikkinchi o‘rinda turar edi. Marg‘ilon shahrida an‘anaviy mashhur hunarlardan bo‘lgan ipakchilik ushbu davrda ham mahorat bilan davom ettirilgan. Marg‘ilon ipagini yanada ko‘paytirish va undan katta daromad qilish maqsadida hukumat ipak qurti laboratoriyasini tashkil etadi. Aholini sifatli ipak qurti bilan ta‘minlashda, ipakchilikni rivojlantirishda uning sifatini yaxshilash bo‘yicha izlanishlar bilan bir qatorda mahalliy an‘analardan ham keng foydalanilgan. Ipak yetishtirish va uning sifati bo‘yicha Farg‘ona vodiysida Marg‘ilon birinchi o‘rinda turardi. Marg‘ilon ipak matolari Marsel (Fransiya), Konstantinopol va Rossiyaning Yevropa qismiga olib ketilgan. Shuningdek, Marg‘ilon ipakchilik mahsulotlariga Hindiston, Eron kabi mamlakatlarda ham talab katta edi. Ipak tolasi va matolar, ayniqsa, Rossiya bilan savdo aloqalarida talab yil sayin ortib borgan. Masalan, 1884-yilda Marg‘ilondan 1.400 rub. ipak mahsulotlari olib ketilgan bo‘lsa, 1885-yilda 228.000 rub. ipak mahsuloti olib ketilgan. Bundan tashqari, Marg‘ilondan Rossiyaga mo‘ynalar, turli gazlamalar, teri va do‘ppi jo‘natilgan. Rossiyadan esa Marg‘ilonga temir, bo‘yoq, qand shakar hamda sanoat mahsulotlari keltirilgan. Ammo, butun Turkiston kabi, Marg‘ilon ham metropoliya uchun asosan xomashyo manbayi edi. Statistik ma‘lumotlarning ko‘rsatishicha, 1895 yilda Rossiyadan Marg‘ilonga 332.800 so‘mlik mahsulot keltirilgan bo‘lsa, Marg‘ilondan Rossiyaga 911.000 so‘mlik, ya‘ni 3 barobar ko‘p mahsulot jo‘natilgan. Temir yo‘llar qurilgach, ipak tolasi va matolari olib ketish yil sayin keskin ortib borgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Farg‘ona vodiysi shaharlaridan yirik kulolchilik markazlaridan biri Rishton edi. "Rishtonda bizning ko‘z o‘ngimizda sopol idishlarni yasaganlarini va ularni havo rang bilan sirlaganlarini ko‘rdik", - deb yozadilar shohidlar.

Shaharlarda metallning turli xillari – temir, mis, bronza, cho‘yan, kumush, oltin kabilardan turli-tuman uy-ro‘zg‘or buyumlari, mehnat qurollari, binolar qurilishida ishlatiladigan turli temir moslamalar va buyumlar, zebu ziynat, taqinchoqlar kabilar ishlab chiqarilgan. Hunarmand ustalarning temirchilik sohasidagi turli mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashuvi ularning nomlarida ham o‘z aksini topgan. Jumladan, ayrim hujjatlarda temirchilar – ohangarlar, bronzadan turli buyum quyuvchilar – rextagarlar, cho‘yan buyumlarini quyuvchilar – cho‘yangarlik, mix yasovchi ustalar-mehchagarlar

tarzida keltiriladi. Ushbu hunar turlaridan eng ko'p rivojlanganlaridan biri temirchilik edi. Mazkur soha ham o'z navbatida turli buyumlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan turlarga bo'linib ketar va ustalar ma'lum mahsulot turini ishlab chiqarish bilan mashg'ul edi.

Temirchilik ustaxonalari asosan bozorlarda yoki bozorlarning yonida joylashar edi. Temirchilik vodiyning boshqa shaharlarida ham keng rivojlangan edi. Jumladan, Namanganda temirchilik keng rivojlangan bo'lib, temirchilar mahsulot turiga qarab xilma-xil mutaxassisliklarga bo'linar edi. Ular ichida ayniqsa, pichoqsoz ustalar mashhur bo'lib, Namangan pichoqsozlari yaratgan mahsulotlarga talab katta edi [3].

Marg'ildonda ham degrezlik ustaxonasi bo'lgan. N. Sherbin-Kramarenko Marg'ildonda "Shuningdek, qozon va omoch tishlari quyiladigan ustaxonani ko'rdim, - deb qayd etadi. Shu bilan birga, shaharlarda qurol-yarog'lar oz bo'lsa-da, ishlab chiqarilganligini alohida ta'kidlash zarur. XIX asrning 70-yillariga oid ma'lumotlariga ko'ra, Qo'qondagi shahar bozorida 15 ta ochiq do'konda qurol-yarog' tayyorlanib, ularda bu ish bilan mashg'ul "oltita yaxshi usta" mashg'ul edi. Mazkur davrda Namangan haqida esa, "qurol ishlab chiqarish va xanjarlar yasash bo'yicha Namangan alohida ajralib turadi", - deb ma'lumot berilgan.

Shaharlarda yog'ochdan turli mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan hunarmandchilik turlari keng rivojlangan edi. Shaharlarda yog'ochni ishlash bilan bog'liq hunarlardan biri aravazoslik edi. Duradgorlar temirchilar bilan birgalikda shaharlar va qishloqlar xo'jaligida muhim o'rin tutgan aravalarni yasaganlar. Aravalar aholining xo'jalik hayoti bilan birga xarbiy yurishlarda keng qo'llanilgan. Aravazoslik Marg'ilon, Namangan, va Qo'qon shaharlarida keng rivojlangan edi.

Marg'ilon shahri viloyat ma'muriy markaziga yaqinligi va viloyat markazi temir yo'ldan chetda bo'lib, viloyat markazining faqat Marg'ilon shahri orqali temir yo'ldan foydalanishi, temir yo'l tarmog'ining vodiyning boshqa hududlariga jumladan, Andijonga boruvchi asosiy magistral yo'lining Marg'ilon shahridan o'tganligi shaharning iqtisodiy-ijtimoiy holatiga o'z ta'sirini ko'rsatgan.

Bundan tashqari Marg'ilon shahri ham asosiy paxtachilik hududlaridan biri bo'lgan.

Paxtaga bo'lgan talab va paxtachilikni rivojlantirish uchun hukumat tomonidan ko'rilgan choralar Turkistonda sohaning tobora tez rivojlanishi va qishloq xo'jaligining eng foydali tarmog'iga aylana boshlashiga sabab bo'ldi [1].

Farg'ona vodiysi shaharlari va Rossiya savdo munosabatlarining kengayib borishi bir tomondan qishloq xo'jaligi ayrim tarmoqlarining rivojlanib, rus madaniyatining ba'zi jihatlarini aholi turmush tarziga kirib borishiga olib kelgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, mamlakat Rossiyaning xom-ashyo bazasi va tashqi savdo bozoriga aylanib bordi. Rossiya bilan savdo aloqalari xonlik qishloq xo'jaligining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, rus sanoati tovarlarining kirib kelishi mahalliy hunarmandchilik ishlab chiqarishini inqirozga yuz tutishiga sabab bo'lgan va unga halokatli ta'sir ko'rsatgan.

Shaharlarda asosiy savdo shaxobchalari hukmdor tabaqalar qo'lida bo'lib mayda savdogarlar bu yerdan foydalanganliklari uchun ma'lum miqdorda haq to'laganlar [2]. Savdogarlar orasida Rossiya va Sharqiy Turkiston bilan tijorat qiluvchi tadbirkorlar ko'proq daromad qilganlar.

Qo‘qon savdogarlari XIX asrning ikkinchi yarmida rus yarmarkalarida bo‘lib, ko‘p mollarni sotib olib kelar edi. Vodiy bozorlarida har xil rastalar, timlar, do‘konlar va saroylar bo‘lar di. XIX asrning 60-yillarida Ho‘qand bozorida 5 ta, O‘ratepada 3 ta, Qo‘qon bozorida 1841-yilda 6 ta karvonsaroy o‘z do‘konlari bilan faoliyat ko‘rsatgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Rossiya bilan savdo-sotiq borasidagi munosabatlar yanada rivojlangan. Natijada, Rossiya fabrikalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar nafaqat mahalliy hunarmandlar balki boshqa mamlakatlarning tovarlarini ham siqib chiqara boshlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдуллаев В. А. Ўзбек адабиёти тарихи.- Т., 2019. –305 Б.
2. Жалилов С, Фарғона водийсининг суғорилиш тарихидан.- Т.:Фан, 1977.
3. Қосимов Ў. Наманган тарихидан лавҳалар (1917 йилгача).
Тошкент: Фан, 1991. – 56 б.
4. Щербин-Крамаренко Н. По мусульманским святынам Средней Азии /
Справочная книжка Самаркандской области. – Вып. IV. – М., 1986. – С. 54.

MUALLIF ANKETASI

1	Familiyasi, ismi va otasining ismi	Sharipov Abdullajon Xasanboy o‘g‘li
2	Ish (o‘qish) joyi va lavozimi (to‘liq)	Namangan davlat universiteti Tarix (mamlakatlar ntaqalar) yo‘nalishi magistranti
3	Ilmiy darajasi va unvoni	
4	Telefon raqami (mobil) va elektron tasi	+998916565161 Abdullaxansharipov@gmail.com
5	Maqolaning nomi	Turkiston general-gubernatorligi davrida Farg‘ona si shaharlarining iqtisodiy jarayonlardagi o‘rni va iyati.
6	Maqola taqdim etilayotgan sho‘ba nomi	Ijtimoiy-gumanitar fanlar